

“MUXTASAR TARIXI ANBIYO VA TARIXI ISLOM” ASARI ABDULLA AVLONIYNING YUKSAK BADIYLIKNI O‘ZIDA AKS ETTIRGAN QISSA

Ra’no Ibragimova Xadyatillayevna,

Buxoro Osiyo xalqaro universiteti 1-bosqich magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada ma’rifatparvar adib, islohatchi pedagog Abdulla Avloniyning bolalarga bagishlangan she’rlari tahlilga tortilgan. Bolalik mavzusidagi she’rlari mavzulari alohida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek bolalar adabiyoti, ma’rifatparvar adib, vatanparvarlik tuyg‘usi, islohatchi pedagog, yosh kitobxon avlod.

Аннотация. В статье анализируются стихи просвещенного писателя, педагога-реформатора Абдуллы Авлони, посвященные детям. Отдельно анализируются темы его детских стихов.

Ключевые слова: узбекская детская литература, просвещенный писатель, патриотизм, педагог-реформист, юное читательское поколение.

Abdulla Avloniyning «Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom» asari ham mavjud bo‘lib, u boshlang‘ich maktablarning o‘quvchilariga mo‘ljallangan. Bu asar birinchi marta 1910 yilda Munavvarqori tomonidan Toshkentda Ilin bosmaxonasida bosilgan. Mustaqillik yillarida esa Zokirxon Afzalov Shokirxon o‘g‘li tomonidan 1994 yilda «Fan» nashriyotida chop etilgan. Risolada Odam alayhissalomdan Muhammad alayhissalomgacha o‘tgan payg‘ambarlarning qissalari va zuhuri islom zikr etilgan.

Islom tarixi fanida payg‘ambarlar tarixi, payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalomning hayotlari va Islom dini tarixi, shuningdek, ilk xalifalik davri tarixi uch bosqichda o‘rganiladi. Nasiruddin Rabg‘uziyning «Qissayi Rabg‘uziy», Alisher Navoiyning «Tarixi anbiyo va hukamo» asarlari payg‘ambarlar tarixiga oid bo‘lsa, Alixonto‘ra Sog‘uniyning «Tarixi Muhammadiy»si ikkinchi va Rizouddin ibn Faxruddinning «Xulafoi roshidin» asari uchinchi davrni o‘z ichiga oladi. Abdulla Avloniy asari mana shu uch davrni mujassamlashtirgan. Adibning asosiy ko‘zlagan maqsadi millat kelajagi bo‘lgan bolalarni boshlang‘ich sinfdanoq qisqacha bo‘lsa-da Islom tarixi bilan tanishtirish, diniy ma’rifatlarni oshirish, ularning qalblariga iymon nurini singdirish bo‘lgan. Abdulla Avloniyning bu asari tahsinga sazovordir.

Yosh avlod tarbiyasida axloq tarbiyasi bir yo‘nalishni tashkil etsa, ma’naviy kamolotga erishishning yana bir talabi imon, e’tiqod tarbiyasidir. Zero, yosh kitobxonni imonli, e’tiqodli bo‘lish ruxida tarbiyalashga xizmat qiladigan asarlar tarixi ham

adabiyotimizda qadim-qadimlarga borib taqaladi. Jumladan, paygʻambarlar va islom dini tarixiga bagʻishlab asarlar yaratish, Qurʻoni karim oyatlari va xadislarga tafsirlar bitish, hadislarni tarjima qilish va ular asosida asarlar yaratish anʻanasi turkiy adabiyot tarixida ham alohida oʻrin tutadi. Birgina Nosiruddin Burhonuddin Rabgʻuziyning "Qisasi Rabgʻuziy" (melodiy 1310) asari necha asrlar davomida "Qisas ul-anbiyo" nomi bilan maʼlum mashhur boʻlib, (ungchadan qancha avlodlarni otamiz Odam alayxissalomdan Muhammad alayhissalomgacha boʻlgan paygʻambarlar (unda asosan Qurʻoni karimda tilga olingan 26 paygʻambar koʻzda tutiladi) tarixi va va zuhuri islom bilan tanishtirishga, shu yoʻl bilan ularning imon-eʻtiqodlarini shakllantirishga va mustahkamlashga xizmat qilgan. Hazrat Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asari ana shu umrboqiy anʻananing XV asrdagi oʻziga xos namunasi boʻlsa, Abdulla Avloniyning "Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom" asari (1913) oʻzbek adabiyoti tarixidagi (hozircha) oxirgi nazmunasi hisoblanadi. Har bir xayrli ishning oʻz vaqti-soati borligini yaxshi bilgan Avloniy bu asarining "usuli jadidaga muvofiq ravishda maktabi ibtidoʻiyalarimizning uchincha va toʻrtinchi sinf shogirdlari uchun tartib berilib, Turkiston shevasida eng moʻtabar asarlara iktifo qilinub, qisqacha Hazrati Odam alayhissalomdin xilofati Roshidin zamonigacha darj qilinub, maydoni intishora qoʻyilganinini" alohida taʻkidlaydi.

«Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom» oʻz nomi bilan muxtasar, yaʼni unda Odam, Shis, Idris, Nuh, Solih, Ibrohim, Lut, Yaʻqub, Yusuf, Ayyub, Shuayb, Muso, Yuvshaʼ, Alyasaʼ Dovud, Sulaymon, Ilyos, Yunus, Ashʻiyo, Aziz, Zakariyo, Yahyo va Muhammad alayhissalomllarning hayotlari hamda bani Odamni haq yoʻlga boshlashi borasida qisqacha maʼlumot beriladi. Asarning birinchi qismida avvalgi paygʻambarlar tarixi, ikkinchi qismida esa dini islomning zuhur boʻlishi hamda Hazrati Muhammad alayxissalomning bu boradagi xizmatlari hikoya qilinadi.

«Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»ning oʻzbek bolalar adabiyoti tarixida tutgan oʻrni, dastavval, uning boshlangʻich diniy maʼlumotni mustahkamlash, yosh avlodni haq yoʻlga chorlash va eʻtiqodlarini shakllantirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Bu asar, bizningcha, "Haftiyak" tahsilidan keyingi bosqich, yaʼni Qurʻoni karimni mufassal oʻrganish yoʻlidagi bir qadamdir.

«Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom» anʻanaviy "Tarixi anbiyo"larni soddalashtirish va yosh kitobxonlar saviyasiga moslashtirish mahsuli sifatida XX asr boshlaridagi oʻzbek bolalar adabiyotidagi oʻziga xos izlanishdir.

Maktabga endigina qadam qoʻygan yosh bola dastlab alifboni oʻrganadi, alifbodagi ilm-maʼrifat va odob-axloqqa bagʻishlangan kichik asarlarni oʻqishga kirishadi va shu bilan oʻzida bani Odamga xos boʻlgan eng yaxshi xususiyatlarni kamol toptira boradi, shuning

bilan birgalikda imon-e'tiqodini shakllantirish maqsadida diniy ta'limotni ham o'rgana boradi. Bu diniy ta'limotning qanchalik hayotiyiligini isbotlash uchun esa «Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom» singari asarlar xizmat qiladi. Zero, «Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»da Janobi Haqning Odam alayhissalomni yaratganidan boshlab, bani Odamni gunoh yo'llardan qaytarib, haq yo'lga chorlash uchun yuborgan payg'ambarlari, ularga vahiy bo'lgan kitoblar, dinlar na shu yo'ldagi kurashlar tarixi xususida qisqa, aniq na ishonchli ma'lumotlar berilgandir.

Ma'lumki, diniy adabiyotlarda payg'ambarlar soni xususida xar xil ma'lumotlar uchraydi. Masalan, 1990 yilda chop etilgan ikki kitobdan iborat "Qisasi Rabg'uziyda 24 ta payg'ambar xususida ma'lumot berilgan. Bu 24 payg'ambardan ikkitasi (Jirjis va Zulqarnayn) «Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»da yo'q. Shuningdek, «Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»da tilga olingan oltita payg'ambar - Ayyub, Shuayb, Yuvsha', Alyasa', Ash'iyu va Doniyol - "Qisasi Rabg'uziy"da uchramaydi. 1989 yilda chop etilgan "Islom" ma'lumotnomasida 19 ta payg'ambar tilga olingan va x.k.

Payg'ambarlarning aniq soni xususida «Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»ning Hazrati Iso alayhissalomga bag'ishlangan faslining oxirida "Bu ikki payg'ambarlar (Hazrati Odam va Muhammad alayhissalomlar) arolarinda ko'b payg'ambarlar kelub kettilar. Hisoblari faqat Allohu taolaga ma'lumdur. Hammalari Allohning sevikli bandasidurlar" deyiladi. "Qisasi Rabg'uziy"ning Isxoq alayhissalom tug'ilishlari vasfiga bag'ishlangan qismida esa bir yuz yigirma to'rt ming payg'ambar bo'lgani haqida gap boradi.

Avloniy o'z asarida payg'ambarlarga tegishli eng asosiy ma'lumotlarnigina jamlagan. Chunonchi, Hazrati Odam alayhissalom qissasi: "Janobi Haq olamni bor qilub, otamiz Odam alayhissalomni loydin yaratub, jon berdi. Farishtalarni Hazrati Odamga sajda qilurga buyurdi. Farishtalar sajda qilub, Iblis sajda qilmadi. Shul sababli Allohu taolo dargohindan quvlanub, mal'un o'lub, Odam bolalariga dushman bo'ldi. So'ngra Janobi Haq Hazrati Odamning chab qobirg'alarindan Anomiz Havvoni yaratub, ikkilarini jannatga qo'yub: "bug'doydin yemangiz", - dedi. Dushman Shayton bir hiyla ila jannatga kirub, vasvasa qilub: "agar bug'doydin yesangiz, doim jannatda qolursiz", - deb aldab, ikkilarin ham yedurdi. Shul sababli Janobi Haq alarni jannatdin yerga tushurdi. Hazrati Odam Hindistonga yaqin Sarandib otasiga, Hazrati Havvo Makkai mukarrama yonidagi Jadda toriga tushdilar. Hazrati Odam jannatdin chiqqanlariga ko'b vaqt yig'lab, qilgan gunohlariga tavba qildilar. Haq taolo tavbalarini qabul qilub: "Makkaga bor!" - deb amr qildi. Makkaga borub, Hazrati

Havvo ila topishub, birga yashadilar. Anomiz Havvo har tug‘ushda bir qiz, bir o‘g‘ul tug‘ub, faqat Shis alayhissalomni yolg‘uz tug‘dilar".

«Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»da esa payg‘ambarlar haqida keltirilgan ma‘lumotlar qisqa va lo‘ndaligi bilan alohida e‘tiborni tortadi. Unda barcha asosiy faktlarni qamrab olishga e‘tibor qaratilgan. Masalan, "farishtalarni Hazrati Odamga sajda qilurga buyurdi. Farishtalar sajda qilub, Iblis sajda qilmadi. Shul sababli Allohu taolo dargohindin quvlanub, mal‘un o‘lub, Odam bolalariga dushman bo‘ldi", degan ma‘lumotni adib biroz kengroq sharhlaydi.

Xullas, asarda har bir payg‘ambarga tegishli eng asosiy ma‘lumotlarnigina matnga kiritishga ahamiyat berilgan.

R.Barakayev "Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»dagi payg‘ambarlarga tegishli asosiy ma‘lumotlarni quyidagicha guruhlantiradi:

- a) payg‘ambarlarga nozil qilingan dinlar va yuborilgan kitoblar;*
- b) payg‘ambarlardan qolgan sunnatlar;*
- v) payg‘ambarlar tomonidan sodir bo‘lgan mo‘jizalar;*
- g) nisbatan mufassal ma‘lumot berilgan payg‘ambarlar;*
- d) Muhammad alayhissalom haqidagi ma‘lumotlar;*
- ye) Islom dinining nozil bo‘lishi va tarqalishi xaqidagi ma‘lumotlar;*
- j) chahoryorlar - Abubakr Siddiq, Umar, Usmon, Ali xalifaliklari haqidagi ma‘lumotlar.*

«Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi islom»dagi ma‘lumotlarni bunday guruhlashtirishdan maqsad shuki, Avloniy ushbu ma‘lumotlarga jiddiy e‘tibor bergan va payg‘ambarlarning asosiy sifatlari, fazilatlari tarzida ta‘kidlab ko‘rsatgandir.

Shuni ham aytish kerakki, islom dini boshqa dinlarga nisbatan kamsitish yoki ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri inkor qilish yo‘lidan bormaydi, balki Allohning birligini tan olgan va Allohu taolo tomonidan nozil qilingan dinlarni e‘tirof etib, ularni bani Odamni xaq yo‘lga chorlash borasidagi bosqichlar, deb ta‘riflaydi. Avloniy bu ma‘lumotlarni keltirish bilan dinlararo bag‘rikenglik g‘oyalarini ilgari suradi, yosh kitobxonlarni o‘zga din vakillari (g‘ayridinlar)ga hurmat bilan qarash ruhida ham tarbiyalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jadidchilarning ma’rifatparvarlik harakatlari va uning xalq ma’naviyatini ko‘tarishda tutgan o‘rni //Otamuratov S., Ramatov J., Xusanov S. Ma’naviyat asoslari: Ma’ruzalar matni.-T., 2000.-B.139-147.
2. Abdulla Avloniy (1878-1934) //XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi: Un-tilar va ped.in-tilari bakalavr ixtisosini oluvchilar uchun darslik /N.Karimov, S.Mamajonov, B.Nazarov va boshq.-T.: O‘qituvchi, 1999.-B.81-93.
3. Abdulla Avloniy (1878-1934) //Ma’naviyat yulduzlari: (Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar) /Mas’ul muharrir: M.M.Xayrullayev.-To‘ld.qayta nashr.-T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashr., 1999.-B.365-368.